

Prof. dr VERA PILIĆ, Ekonomski fakultet, Beograd

NOVI POGLED NA IV TOM MARKSOVOG »KAPITALA«

Ovaj Marksov rad „treba da postane polazna tačka novog svesrdnog izučavanja teorije“¹.

(Roza Luksemburg)

I. UVOD, KONTURE OBUHVATA PROBLEMA, METOD I CILJ RAZMATRANJA

Celinom razmatranja osvetljavaju se smisao, suština i značaj novog pogleda na IV tom Marksovog »Kapitala«. U funkciji toga cilja metodom dijalektičkog i istorijskog materijalizma nastavljaju se naša istraživanja na svemu onom što je nauka do sada u svojim rezultatima obuhvatila o ovom Marksovom značajnom delu. Polazeći od poznatog, *preispitujući* sve ono što je o ovoj studiji do sada napisano, dolazimo u radu do značajnih zaključaka koji su od posebnog interesa kako za dalji razvoj teorije i za domen tumačenja geneze marksizma, tako i za dalji razvoj metoda istraživanja, posebno u domenu ekonomije.

Označeni cilj i metod određuju i prilično *široke konture* ukupnog našeg istraživanja koje za ovu priliku, u ovom radu, svodimo na celovito i sažeto izlaganje koje pruža odgovore na ključna pitanja što ih savremena nauka na ovom planu danas postavlja.

Samo ukratko ukazujući na obuhvat problema koje je nužno rasvetliti pre nego što se dođe do odgovora koji mogu izdržati proveru kritičkog preispitivanja danas poznatih *heterogenih* prilaza Marksovoj zaostavštini, nužno je nabrojati sledeće: proći kroz istoriju razrade Marksovog ekonomskog učenja, tj. kroz genezu marksizma, imajući u vidu naročito četrdesete, pedesete i početak šezde-

¹ Rosa Luxemburg: Recenzija Prvog toma Marksovog rada „Teorije o višku vrednosti“ u berlinskom socijal-demokratskom listu „Vorwärts“, No. 7/1905 god. S tim u vezi je nužno dodati da je Roza gornju sugestiju dala pre svega članovima Partije. Ona je međutim danas aktuelna za sve one koji se bave ekonomskom naukom, bez obzira na njihov pogled na svet.

setih godina XIX veka. Pri tom treba zauzeti stav prema pitanju poznatom u nauci kao — promena prvobitnog plana i strukture »Kapitala«. Nužno je razmotriti i odnos IV toma »Kapitala« prema »Kapitalu« sadržanom u tri toma. Ova analiza i sinteza i nisu ništa drugo nego prikaz celokupnog Marksovog rada na političkoj ekonomiji — »kičmi marksizma«. To su samo prvi koraci u istraživanju, koji zahtevaju najveću opreznost, jer putevi kojima se kretala dosadašnja nauka pri objašnjavanju ovih pitanja pokazuju maksimalnu razuđenost i veoma devijantna uopštavanja u odnosu na polaznu tačku — na poznate činjenice². Pod genezom marksizma i genezom političke ekonomije i Marksovog metoda ne podrazumevamo samo njihovu istoriju, povezanu u najužem smislu reči sa Marksovom biografijom, iako nam je poznato da je bilo perioda u razvoju marksizma kad je dolazilo do neadekvatne zamene ovih pojmova, tj. do zaostajanja razvoja teorije i metoda³. Umesto zamene nužna je njihova komplementarnost, a težište je na *genezi samih kategorija i zakonitosti*, na genezi teorije i metoda. Uza sve to je potrebno naći odgovore *kako je najpodesnije* skinuti p r e m a z koji je Karl Kaucki izvršio izdajući prvi put u neadekvatnoj i na mnogim mestima ne samo skraćenoj nego i pogrešnoj verziji Marksov rukopis »Teorije o višku vrednosti«. Čitav jedan vek gomilali su se nanosi koji su zaklanjali Marksovo značajno delo, usled toga što su svi komentari, sva objašnjenja i sva, pa čak i najdobronamernija korišćenja ovog dela Marksovog doprinosa, bazirali na izdanju koje je Kaucki pripremio za štampu. Drugog izdanja jednostavno nije bilo. Malobrojna ukazivanja na greške, izostavljanja i pogrešna tumačenja Kauckog pri njegovom radu na izdavanju ovog Marksovog rukopisa poznavao je, i poznaje, samo uži krug stručnjaka koji su se bavili ovom problematikom neposredno. Kako su upozorenja data obično u časopisima i prigodno, u vreme pojave varijante ovog rada u izdanju Kauckog, to su ona postepeno bleдела, gubila na značaju, da ne kažemo baš da su i potpuno zaboravljena⁴. Već i ovo do sada

² Izvorni plan ustrojstva Marksovog „Kapitala“ i njegove izmene koje se odnose pre svega na strukturu dela različito su do sada tumačeni. Dovoljno je pomenuti tumačenja *Kauckog*, *Grosmana*, *F. Berensa*, zatim kod nas nedavno objavljenu studiju neotrockiste — *R. Rosdolskog* pod naslovom „Prilog povijesti nastajanja Marxova „Kapitala“, izd. „Komunist“, Bgd. 1975, posebno str. 22—68. Ni jedno od ovih gledišta ne pruža merodavan odgovor. S druge strane stoje tumačenja koja daje *V. S. Vigodski* sagledavajući nastanak i izmene varijanti „Kapitala“ po etapama: I — 1857—59, II — 1861—1863. i III — 1863—1865. Sva su ova gledišta od značaja za našu temu.

³ Videti detaljnije o ovim problemima u: „Aspekte der Marxschen Theorie 1 und 2“, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1973 i 1974.

⁴ Ovde mislimo na sledeće radove: *R. Hilferding* recenzija na „Teorije o višku vrednosti“ koje je izdao *Kaucki* u „Die Neue Zeit“, 28. VII 1911 (29. Jahrgang, 2. Band, Nr. 43), zatim već pomenutu recenziju *R. Luksemburg* (vidi napomenu 1), kao i gledište redaktora prvog toma, prvog ruskog prevoda „Teorije o višku vrednosti“ — *G. V. Plehanova* u Sbornik-u „Osvobodzenie truda“, No. 6, M—L. 1928.

istaknuto, a što nauka do današnjeg dana ubraja u raspoloživu riznicu iz koje je samo potrebno odabrati merodavno, predstavlja, kao što vidimo, pravi »Montblanc činjenica«⁵. One se, međutim ne mogu zaobići, bar ne u zaključivanju, moraju se imati u vidu kako se ne bi zapalo u proizvoljna nagađanja. Odabirajući iz do sada poznatog merodavne činjenice, gradimo na njima novi i, čini nam se danas odista neophodni novi pogled na IV tom Marksovog »Kapitala«. Pri tom istovremeno pokazujemo i u čemu se on sastoji i zašto nam je potreban za dalji razvoj nauke i metoda. Argumentaciju za svoje zaključke crpemo jednim delom i iz konkretnog paralelnog izučavanja, kroz *komparativnu analizu* izdanja »Teorija o višku vrednosti« koje je dao Kaucki i onoga koje je nauci stavljeno na raspolaganju u autentičnom vidu tek pošto je protekao čitav jedan vek od kako je Marks to delo napisao. Metod našeg rada postavlja pred nas i nezaobilazni zadatak da sve faze istraživanja i izlaganja dovedemo do savremenosti, do savremenih zahteva daljeg razvoja ekonomske teorije i metoda.

II — „TEORIJE O VIŠKU VREDNOSTI“, KAO IV TOM MARKSOVOG „KAPITALA“

1. Marksov rad na rukopisu

»Teoriju o višku vrednosti« Marks je napisao, kao što je poznato, još 1862—1863. godine. Prvi put su u pogrešnom izdanju Kauckog publikovane tek u periodu od 1905—1910. godine, a u autentičnom obliku u periodu 1954—1961. Tačnije: prvi se deo pojavio 1954. i ponovo izdan 1955, a drugi deo 1957. godine, dok je treći deo postao dostupan čitaocima početkom 1961. godine⁶. Paralelno sa ruskim izdanjem dela pojavilo se i analogno izdanje na jeziku originala u Berlinu, u periodu od 1956—1962. godine.

Iz ovoga se vidi da je izdanje Kauckog dostupno čitaocu u celini počev od 1910. god., a autentični tekst pojavio se u celini mnogo kasnije, no ipak od 1961., odnosno 1962. god., dostupan je na dva svetska

⁵ Uobičajena terminologija za činjenice koje je Marks otkrio neposredno svojim ekonomskim studijama. (Vidi W. S. Wygodski „Die Geschichte einer grossen Entdeckung“, Berlin 1967, Kap. 2. — „Ein Montblanc an Tatsachen“.

⁶ U izdanju Instituta marksizma-lenjinizma pri CK KPSS, u Moskvi. Takođe postoji i drugo izdanje ove studije, u izdanju ovog Instituta, koje se pojavilo 1962. godine. Sadržano je u tri knjige 26-og toma sabranih dela Marksa i Engelsa. Ovo izdanje se od prvog razlikuje samo neznatnim detaljima: stilističkim ispravkama, bogatijim napomenama koje su adekvatnije prezentirane itd.

jezika svakom zainteresovanom⁷. S tim u vezi može se javiti asocijacija u vidu pitanja: zašto onda nakon ovih nabrojanih izdanja, posle više od decenije i po, govoriti o novom pogledu na ovaj Marksov rad i u čemu je smisao naglašavanja potrebe temeljitog izučavanja i korišćenja suštine Marksovog doprinosa? Da potreba postoji, da postoji imperativ da se ovo Marksovo delo iznova analizira i da se u savremenosti iskoristi sve bogatstvo sadržine i metoda koje sadrži, danas je jasno, i to iz više razloga:

1) »Teorije o višku vrednosti« bile su od 1910. godine pa sve do 1961/62. dostupne i poznate u okrnjenom vidu, u delimično pogrešnom obliku, a naročito u pogrešnoj interpretaciji. Ovo poslednje je najvidljivije dolazilo do izražaja u tome što nisu smatrane IV tomom »Kapitala«. Kaucki ih tako ne posmatra i ne tumači. Njegovo izdanje i interpretacija najšire su rasprostranjeni i to kako iz razloga što su dugo bili jedini raspoloživi izvor Marksovih shvaćanja sadržanih u ovom delu, tako i zbog relativne pojednostavljenosti, prave uprošćenosti tumačenja Marksovog ekonomskog učenja, u verziji tumačenja Kauckog⁸. Zbog svega toga, što predstavlja neku vrstu ukorenjenih navika da se Marksove »Teorije o višku vrednosti« citiraju i koriste onako kako je to godinama činjeno (prema izdanju Kauckog), posebna je teškoća, ali i potreba, objašnjavati nužnost novog pogleda na ove Marksove rezultate.⁸

2) Bez obzira na činjenicu što je više od decenije i po raspoloživ Marksov tekst i što je dokazano da on nesumnjivo predstavlja IV tom »Kapitala«, a ne neku »paralelnu studiju«, kako je to objašnjavao Kaucki, (uprkos objašnjenju koje mu je svojevremeno dao Engels, poveravajući mu original rukopisa, u svrhu pripreme za štampu), ovo delo u svojoj pravoj verziji vrlo je malo komentarisano. Vrlo malo je činjeno da postanu poznate dugogodišnje zablude o njemu i da se ono koristi tako da se celina Marksovog učenja bolje i pravilnije pojmi. O ovome delu na nov način, na bazi celine Marksovog rukopisa, pisali su gotovo jedino oni istraživači koji su ga detaljno upoznali, pripremajući ga za objavljivanje⁹. Stoga nije

⁷ U našoj zemlji je autentični Marksov rukopis takođe objavljen u okviru napora za izdavanje ukupne Marksove i Engelsove zaostavštine u prevodu, koji i dalje teku u okviru organizacije Instituta za međunarodni radnički pokret i posebno formiranog redakcionog odbora.

⁸ U Jugoslaviji su »Teorije o višku vrednosti« (iz neizdatog rukopisa »Prilog kritici političke ekonomije«, u redakciji K. Kauckog objavljene u tri toma, sa predgovorom Kauckog godine 1953, u izdanju »Kulture«, Bgd. Drugi tom se pojavio 1954, treći 1956. godine, u istom izdanju.

⁹ Original Marksovog rukopisa pripremili su za štampu prvi put V. K. Brušlinski i već preminuti I. I. Preis, uz učešće V. S. Vigodskog. Iz njihovog pera su i ponikla tumačenja i analize novog rukopisa i to ne samo u svojstvu sastavljača merodavnog Predgovora, nego i u vidu posebnih članaka. Poznati su sledeći njihovi radovi o IV tomu Marksovog »Kapital«-a: 1) V. Brušlinski, I. Preis: »O podgotovke naučnavo izdanija Teorii pribavočnoi stoimosti« K. Marksa, u »Voprosi ekonomiki« no. 9/1950. 2) I. Preis: »Veliko istoriko-kriti-

čudo što su danas sve češći pozivi (i to posebno iz kruga marksista i marksologa koji žive i rade u razvijenim kapitalističkim zemljama) da se priđe detaljnom istraživanju strukture ovog Marksovog dela, što — po njihovom mišljenju — još nije učinjeno. Sa ovom bismo se konstatacijom složili, uz dopunu da se može reći da to još nije učinjeno u dovoljnoj meri. Naime, originalni Marksov rukopis nakon izdanja u Moskvi (na ruskom) i u Berlinu (na jeziku originala), preveden je i u Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Rumuniji, Poljskoj, Bugarskoj, Italiji a, koliko nam je poznato, i u Japanu. Ovi prevodi su praćeni jedino tačnim informacijama prenetim iz radova onih koji su rukopis pripremili za štampu prvi put i, sem visokih opštih ocena Marksove studije, ne sadrže dalje nove rezultate izraživanja ni strukture Marksovog dela ni Marksovog metoda¹⁰.

3) Dalji je razlog koji ukazuje na potrebu tumačenja novog pogleda na IV tom »Kapitala« taj što se ne radi samo o skidanju pogrešnih premaza koje je K. Kaucki svojom redakcijom i komentarom naneo na Marksovo delo nego i zbog toga što je bilo i drugih pogrešnih interpretacija, poniklih nezavisno od navedenih prvobitnih zabluda, nastalih kao posledica rada Kauckog na ovom planu. Naime, prvi pokušaj da se originalni Marksov rukopis pruži javnosti, u jednom svom delu, učinio je A. Leontijev 1941. god. (ponovljeno izdanje se pojavilo 1948). Bio je to odlomak rukopisa pod naslovom: »K. Marks. Teorija akumulacije«. Radilo se o rukopisu XIII sveske Marksovih rukopisa iz 1861—1863. god., u kojoj je data kritika Rikardove teorije akumulacije i u kojoj se izvode uzroci kriza iz osnovnog oblika kapitala. A. Leontijev, međutim, odlomku je dao naslov, kao da se radi o Marksovom uopštavanju teorijskih pogleda na obuhvaćene probleme. Ali, niz grešaka se javlja i otuda što iako je redaktor napomenuo da se radi o prevodu sa originala, u izdanju su ponovljene mnoge greške Kauckog koje menjaju smisao. Na ovome bi se valjalo zadržati posebno, u okvirima analize posvećene odvojenoj, drugoj temi.¹¹ Činjenica koja iznenađuje i koju

českoe proizvedenie K. Marksa“. K. vihodu v svet pervoi časti „Teorii pribavočnoi stoimosti“ u „Voprosi ekonomiki“ No. 8/1954. 3) V. K. Brušlinskij: „Novoe izdanie ‚Teorii pribavočnoi stoimosti‘ K. Marksa“ u „Komunistu“ No. 6/196. 4) Od studija u vidu posebnih knjiga poznata je: V. S. Vigodskij: „Mesto ‚Teorii pribavočnoi stoimosti‘ v ekonomičeskom nasledii K. Marksa“, izd. VPS i AON, M. 1963. 5) Takođe je širu studiju u vidu knjige napisao A. V. Tušunov: „Teorii pribavočnoi stoimosti (IV tom ‚Kapitala‘) i ih mesto v ekonomičeskom učenii K. Marksa“, izd. Misl, Moskva 1969. Dok se prva knjiga studija bavi i problemom strukture Marksovog dela, druga se ograničava na tumačenje sadržine.

¹⁰ Zbog toga smatramo da sva merodavna izdanja saradnika Instituta društvenih nauka u Frankfurtu na Majni, publikovana u poznatom *Suhrkamp-Verlag* sadrže pozive da se priđe razmatranju strukture „Teorijâ o višku vrednosti“, jer je to neophodno radi daljeg razvoja Marksovog metoda i daljeg razvoja nauke. (U vezi s ovim videti posebna izdanja posvećena aspektima teorije vrednosti u 7 knjiga).

¹¹ V. S. Vigodskij u svojoj pomenutoj studiji dodiruje ovu problematiku (vidi str. 66—68).

moramo konstatovati jeste da greške u ovom izdanju potiču od redaktora koga inače svrstavamo, po ranijim radovima, među *kritičare* K. Kauckog u suštinskim pitanjima. Zapravo, Kaucki je od Leontijeva pretrpeo kritiku upravo u pitanjima »modernizacije terminologije«, odnosno Leontijev je isticao zahtev za objavljivanje autentičnog Marksovog rukopisa i terminologije koja bi pokazivala genezu Marksovih ekonomskih kategorija itd.¹² Greške A. Leontijeva značile su, međutim, ništa manje nego podgrejavanje i oživljavanje starih zabluda o Marksovom delu, u vreme kada su se pojavile i dugo posle toga.¹³

4) Smisao novog pogleda na »Teorije o višku vrednosti«, kao na IV tom »Kapitala« nalazi se u tome što iznosi na videlo da je Marksov »Kapital« u četiri toma jedna celina, »umetnička celina«, kao što su govorili najbolji njegovi poznavaoi i tumači. Osim toga, novim pogledom se objašnjava, kao što smo već naglasili, geneza Marksovog učenja, posebno ekonomskog učenja. Ovo je od značaja u borbi protiv dogmatske interpretacije marksizma, ma sa koje strane dolazila i u ma kom vidu se pojavljivala. Kao što je poznato, dogmatsko tumačenje »Kapitala« i marksizma insistiralo je i uvek ostajalo na objašnjavanju samo i jedino Marksovog metoda izlaganja. Marksov metod istraživanja i metod izlaganja neraskidivo su povezani i tek tako čine odista Marksov metod. Marks je to u različitim prilikama naglašavao. Smisao je tih njegovih reči zaboravljan u dogmatskoj interpretaciji, a akcenat stavljan samo na metod izlaganja. Svako dublje izučavanje Marksovog i marksističkog metoda analize i posebno ekonomske analize stoji daleko od ovakve simplifikacije, koja u Marksovom metodu izlaganja vidi početak i kraj izučavanja metoda¹⁴.

Upravo izučavanje strukture Marksovog autentičnog rukopisa, izučavanje Marksovog prilaza kritici dotadašnjih teorija o višku vrednosti, kroz celinu njegovih navoda otvara pred savremenim čitaocem nove vidike. Tako se osvetljava nastanak Marksovog dela. ruše i brišu sve tobožnje kontroverze, raspirivane oko Marksovog dela više od jednog stoleća¹⁵. Nestaju zablude i greške, i Marksovo

¹² A. Leontijev i L. Segal razrađuju principe novog izdanja »Teorija o višku vrednosti« i kritikuju K. Kauckog (vidi detaljnije: »Proleterskaja revolucija« No. 5/1935, str. 81—93). Šest godina kasnije, odnosno trinaest godina kasnije (u drugom izdanju) ne pridržava se tih principa — A. Leontijev na delu od njih odstupa.

¹³ Postepeno i u sve širim razmerama objavljivanje ranije nepoznate Marksove zaostavštine, predgovori i komentari ovih izdanja širom sveta redovno sadrže pozive i zahteve da se Marksov sistem učenja prikaže u nastanku i razvoju, a ne samo da se upozna u obliku koji je dat u tri toma »Kapitala«.

¹⁴ Autor ovoga priloga ne slaže se (zbog svega gore pomenutog) sa gledištem E. V. Iljenkova pod naslovom: »Dijalektika apstraktnog i konkretnog u Marksovom »Kapitalu« — »Komunist«, Bgd. 1975 (str. 97) — koji smatra dovoljnim metod izlaganja u tri toma »Kapitala«.

¹⁵ Dovoljno je samo podsetiti na tobožnje kontroverze između I i III toma »Kapitala« koje je svojim studijama inaugurisao Bem-Baverk, na kontrover-

delo svetli i savremenom istraživaču onom imanentnom mu trajnom svetlošću. To je značajno iz više razloga.

5) Novi pogled na ovo Marksovo delo ne znači samo pravilno poimanje i tumačenje istorije političke ekonomije, odnosno istorije ekonomske misli, jer svojom celinom pruža i to istorijskim metodom, teorijsko-kritičku analizu shvatanja dotadašnje, domarksovske političke ekonomije. Iako ni taj rezultat nije malog značaja, radi se o nečem mnogo važnijem: izučavanje »Teorija o višku vrednosti«, posmatranih kao IV tom Marksovog »Kapitala« i u povezanosti sa ukupnim Marksovim radom, posebno sa njegovim radom na ekonomskim problemima, omogućuje *konstituisanje i dalji razvoj* danas toliko nužnog *metoda ekonomske analize*, konstituisanje novih ekonomskih kategorija koje su u različitim delovima sveta izrazi novih društveno-ekonomskih odnosa. To izučavanje pomaže rešavanju danas aktuelnih problema.

Sve do sada rečeno u uopštenom vidu ukazuje na potrebu, smisao i značaj današnjeg novog pogleda na ovo Marksovo delo. Ukoliko se u to delo dublje ponire, ukoliko se brižljivije analiziraju Marksova shvatanja i metod u kontinuitetu svoga nastanka, utoliko se više nalazi novih razloga koji ovakav pristup čine opravdanim.

Držeći se označenih kontura našega priloga, nužno želimo rezimirati, u narednom koraku našeg izlaganja, sve argumente koji potvrđuju Marksov rukopis kao IV tom »Kapitala«.

Odmah na početku osvetljavanja ovih argumenata ponovo nam se prikazuje značaj »Teorije o višku vrednosti« iz jednog novog aspekta: ovim svojim rukopisom Marks započinje svoj rad na »Kapitalu«. Svi dokazi o tome u najautentičnijem vidu mogu se naći kod samog Marksa, rasutu u njegovim rukopisima, zatim naročito u njegovoj prepisci sa Engelsom i sa trećim licima. Jedan od neposrednih izvora, podesan za brzu orijentaciju i proveru ovih argumenata jeste posebno izdanje te prepiske, ponzato pod naslovom: »Pisma o Kapitalu«. U pismu Zigmundu Šotu, od 3. novembra 1877. godine Marks kaže:

»In der Tat begann ich ‚das Kapital‘ privatim genau in der *umgekehrten* Reihenfolge (beginnend mit dem dritten historischen Teil) ...«¹⁶.

zna tumačenja tzv. transformacionog problema, kao i na različita tumačenja Marksove teorije radne vrednosti i delovanja zakona vrednosti, sve do savremenosti. Ili podsetiti se na očekivanja da savremeni „marksisti preformulišu nekadašnju Marksovu teoriju radne vrednosti“. (*Samuelson*: „Economics“, 10th ed. 1976) itd. Tome je nužno dodati i polemike o tome da li se Marksovim učenjem može objašnjavati stvarnost itd. Na ove dileme i pseudodileme još ćemo se nužno vratiti u daljem tekstu, jer su u vezi sa temom.

¹⁶ Briefe über „Das Kapital“, Bd. 34 str. 235: „U stvari ‚Kapital‘ sam počeo privatim upravo obrnutim redom (počinjući sa trećim istorijskim delom...)“ Iz izloženog se može zapaziti da Marks u to vreme istorijski deo naziva trećim delom. U to vreme je Marks mislio da II i III tom „Kapitala“ izda u jednoj knjizi.

Marksov rad na »Teorijama o višku vrednosti«, tj. tok toga rada, ako se pažljivo razmotri, osvetljava i druge značajne pojedinosti u vezi sa celinom nastanka »Kapitala«. Tek na kraju svoga rada na »Teorijama o višku vrednosti«, Marks odabira naslov (»Kapital«) za svoje delo koje misli da izda kao jedinu celinu. O tome svedoči njegovo pismo Kugelmanu od 28. decembra 1862, godine u kome mu on to saopštava, pominjući i podnaslov — »Kritika političke ekonomije«¹⁷.

Ako bi se tražio datum otkad Marks »Teorije o višku vrednosti« naziv *istorijskim delom* svoga opusa, onda se može reći da je poznato, na osnovu pisma koje piše 15. avgusta te godine u kome ga izveštava o svome radu na ovim problemima, — da on to čini od 1863. god. Iz toga pisma jasno proizlazi da Marks »Teorije o višku vrednosti« posmatra kao prvu varijantu IV toma »Kapitala«¹⁸.

Iako Marks tek od 1863. godine »Teorije o višku vrednosti« naziva IV tomom »Kapitala« jasno je da je u toku rada na njima, od početka rada, to delo smatrao neraskidivo povezanim sa celinom svoga dela na »Kapitalu«. Sam rad nije tekao po planu koji je Marks prvobitno postavio, pre svega zbog toga što se obim njegovih istraživanja i izlaganja, sudeći prema raspoloživom rukopisu, značajno proširio. Naime, to je činjenica, uprkos tome što je Marks ovo delo koje je mislio nazvati »Istorija teorije« (IV tom »Kapitala«) želeo početi istorijom političke ekonomije počev od sredine 17-og veka, a ona je započeta tek od sredine 18-og (Džems Stjuart i fiziokrati), ipak je rad dostigao daleko šire razmere, po obradi, od predviđenih. Kriitička analiza gledišta Marksovih prethodnika o višku vrednosti u radu se smenjuje sa kritičkom analizom njihovih predstava o drugim kategorijama, posebno o profitu, renti itd. Sve je dato u uzajamnoj povezanosti i uslovljenosti. U ovom objašnjenju novog pogleda na ovo Marksovo delo dolazimo do tačke na kojoj smo u mogućnosti da sagledamo dve značajne pojedinosti:

1) Razmatranje Marksovog rada na »Teorijama o višku vrednosti« omogućuje nam da jasnije sagledamo jedan poseban domen u istraživanju i posebno u marksizmu, poznat pod nazivom — istorija nastanka »Kapitala«¹⁹, s tim u tesnoj vezi.

2) Sagledavanje kako je Marks uporedo sa istorijom političke ekonomije, sa njenom teorijsko-kritičkom analizom, izgrađivao svoj sistem kategorija, posebno ekonomskih kategorija. On je u to vreme bio započeo, ali, kao što znamo, još ne i izgrađen. Istovremeno vidimo, znači, i to da se nova politička ekonomija, marksistička politička ekonomija, izgrađivala uz preduslov teorijsko-kritičkog upoz-

¹⁷ Pismo Kugelmanu, interpretirano prema „Marx-Engels Werke“, Bd. 30, str. 639.

¹⁸ Pismo Engelsu prema „Werke“, Bd. 30, str. 368.

¹⁹ Naravno, s tim je u tesnoj vezi i sve ono što spada u oblast izučavanja o promeni plana (prvobitnog) celog „Kapitala“.

navanja i vrednovanja svega onoga što je nauka dotle na tom planu dala. Kao što je poznato, zbog toga se i kaže u inače skraćenim formulacijama, ali osnovano, da Marksova politička ekonomija, kao ni ceo marksizam, kao, uostalom, ni ukupna nauka, nije nikla na praznom prostoru.

Nakon izmena prvobitnog plana celog »Kapitala«, Marks je kasnije, tj. godine 1864. i 1865. prerađivao tri toma »Kapitala« a neke delove je i prepisivao²⁰. Pri tom je iz rukopisa 1861/63. ostao u istom obliku samo deo koji se odnosi na IV tom »Kapitala«. Poznato je iz Marksovog pisma Engelsu od 31. jula 1865, kada Marks govori da mu predstoji posao da napiše još tri poglavlja, pa da prve tri knjige »Kapitala« budu gotove, a onda ostaje, poslednji, četvrti deo u »istorijsko-literarnom vidu koji je najlakši, jer je već sve ranije gotovo... i jer se radi o ponavljanju svega što je već ranije raščišćeno«²¹. Naravno, Marks nije stigao da obavi taj posao, a, kao što je poznato, ni Engels; otkuda su i nastale sve zablude i greške, koje su se zadržale sve do autentičnog izdanja rukopisa.

S tim u vezi je nužno podsetiti da je značajno raspraviti i odnos IV toma prema prva tri toma »Kapitala«. To je *odnos istorijskog prema logičnom*. Prvo je bilo preduslov nastanka drugog, a oba dela nisu razdvojena, nego čine celinu. Naravno već i površni poznavalac prva tri toma »Kapitala« i starog izdanja »Teorija o višku vrednosti« koje je dao Kaucki zna da Marks nije samo u »Teorijama o višku vrednosti« davao teorijsko-kritičku analizu dotadašnje i tadašnje političke ekonomije nego da je to činio i kroz prva tri toma. Slikovito to objašnjava L. Altise kada govori kako, dok čitamo »Kapital«, imamo utisak da se nalazimo zajedno sa Marksom u sobi i da on čita, za nas, dela mnogih autora naglas... itd.²². Mnogo ranije o tome piše i naš Veselin Masleša kada povodom našeg prevoda »Kapitala« piše kako teškoće postoje samo dok se ne prouče prve tri glave, a kako kasnije upoznavanje sa svim gledištima postaje »golemo zadovoljstvo«, itd. Mogli bismo navesti i mišljenja bilo kod drugog ranijeg ili savremenog komentatora Marksovog »Kapitala«, gledište bi bilo, u određenom vidu, ponovljeno. »Teorije o višku vrednosti« napisane su najpre, a u strukturi »Kapitala« čine IV tom. U pismu Kugelmanu iz 1866. god. Marks o tome govori podvlačeći da prvi tom govori o proizvodnom procesu kapitala, drugi o procesu obrta kapitala, treći o ukupnom procesu a četvrti o istoriji teorije²³. Marksove promene plana »Kapitala«, zatim veliko obraćanje pažnje strukturi dela, ali i njegovom obliku, teklo je uporedo sa razvojem same ekonomske

²⁰ O promeni plana Marksovog »Kapitala« i o uzrocima te promene pisali smo u Predgovoru našem prevodu VI glave »Kapitala« koja nije ušla ni u jedan od četiri toma. Rezultate te analize ne ponavljamo na ovom mestu, ali ih imamo u vidu. Vidi ovu studiju u izd. »Komunista« 1977.

²¹ Marx-Engels »Werke«, Bd. 31, str. 132.

²² L. Althusser: »Pour Marx«, Fr. Maspero ed., Paris 1965 i L. Althusser et E. Balibar: »Lire le Capital«, Fr. M. Paris 1963. (u dve knjige).

²³ Pismo od 13. oktobra 1866 (Marx-Engels-Werke, Bd. 31, str. 534).

teorije, a tome je prethodila teorijsko-kritička analiza dotadašnje. Ovo ne znači ništa drugo nego u rezimiranom vidu danas već kod svih ozbiljnih istraživača i poznavalaca marksizma, prihvaćenu činjenicu: kod Marksa i u marksizmu *nema rastavljanja metoda od sadržine*, od teorije. S tim u vezi je nužno dodati da su brojne devijacije, kroz istoriju razvoja marksizma, značile istovremeno i različite varijante ovog rastavljanja²⁴.

Kada sve izloženo imamo u vidu, postavlja se logično pitanje na koje je potrebno dati adekvatan odgovor, a ono glasi: zašto je Marks svoj »Kapital« započeo obrnutim putem, zašto je počeo od istorije teorije, a u izlaganju je išao »tačno obrnuto«? Za sve, pa i najslabije probleme metoda i teorije, u razvoju marksizma, odgovore je najbolje tražiti kod samog Marksa. Danas je već jasno svakome da to ne može biti doslovno ponavljanje slova i reči, nego to da nam je Marksov metod, u tesnoj povezanosti sa njegovom teorijom, polazna nit u istraživanju. Pri tom podsećamo na poznati Marksov uvod u »Prilog kritici političke ekonomije«, koji je od ogromnog značaja za sve one koje u savremenosti, na bilo koji način i iz bilo kog aspekta, interesuju metodološki problemi. Ponovno izučavanje ovog »Uvoda« uvek daje nove podsticaje razmišljanju i daljoj izgradnji metoda, danas toliko neophodnog za dalji razvoj ekonomske teorije i ekonomske nauke u celini. U tom delu Marks govori o prelazu apstraktnog u konkretno. Zapravo, Marks objašnjava da je naučni metod istraživanja metod prelaska od apstraktnog ka konkretnom. Radi se o *apstraktnim uopštavanjima koja vode ka reprodukciji konkretnog u ljudskom mišljenju*. Reč je o materijalističkom metodu, jer konkretno nije samo rezultat nego i polazna pretpostavka svakog istraživanja. U okviru ovog razmatranja koje je od izvanrednog značaja za našu temu (posebno za uočavanje značaja Marksovog izučavanja i kritičkog razmatranja dotadašnje ekonomske teorije), Marks se zadržava i na objašnjenju da su i najapstraktnije kategorije, uprkos tome što — upravo zbog svoje apstraktnosti — važe za sve epohe, u samoj određenosti ove apstraktnosti isto toliko proizvod istorijskih prilika i u punoj meri važe samo za te prilike i u njihovom okviru²⁵. Još u to vreme ova Marksova objašnjenja anticipiraju odgovore sadržane u savremenim delima i pseudodilemama o tome da li Marksova teorija vrednosti i njegov »Kapital« u celini mogu da objasne stvarnost, da li uočavaju na empirijskim podacima koji su prethodili teorijskom uopštavanju ili su samo »misaoni modeli« ili »tehničko pomagalo« da se

²⁴ Jedna devijacija je sigurno rastavljanje metoda do sadržine i svođenje metoda na detaljno njegovo opisivanje n. pr. crta Marksove i Engelsove dijalektike, jedna varijanta takve devijacije je tumačenje „Kapitala“ kroz prepričavanje sadržine pojedinih poglavlja. Svakako da su na suprotnom polu takođe opasne devijacije koje se sastoje u proizvoljnom tumačenju Marksovih gledišta tj. koje znače njihovo menjanje itd. Ovo je sigurno posebna tema, odnosno to je više posebnih tema.

²⁵ K. Marks: „Uvod u kritiku političke ekonomije“ (uz „Prilog kritici političke ekonomije“, treće izd. „Kultura“ 1969, Beograd, str. 209—241).

razume kapitalistička stvarnost, itd.²⁶ U vezi s tim Marks govori i o metodu dotadašnje, građanske ekonomije, kroz komparativnu analizu gledišta pojedinih pravaca i njihovih predstavnika. Ovo naglašavamo jer se ovi značajni odlomci Marksovog dela u vezi sa kritičkim razmatranjem ekonomskih teorija obično zaboravljaju i uvek citira, kao isključivo značajno za ovaj domen, samo ono što je Marks merodavno rekao u Pogovoru drugom izdanju I toma »Kapitala«, a što je vremenom, od kad je napisano, postalo već osnovna literatura za sve one koje na bilo koji način zanimaju dometi i doprinosi građanske ekonomske misli kroz vekove, u savremenosti i u perspektivi razvoja ekonomske nauke²⁷. Marks na tom mestu dovodi u vezu izloženo sa napisanim u »Uvodu u kritiku političke ekonomije«. Marks je celinom tih svojih shvatanja pokazao dokle je građanska politička ekonomija, posebno klasična politička ekonomija, mogla biti nauka i sadržati brojne racionalne elemente. To je trajalo sve dotle dok su oblici klasne borbe bili manje ispoljeni. U uslovima njihovog zaoštavanja, elementi naučnog transformišu se u elemente vulgarnog, apologetskog itd.²⁸. Marksovi zaključci nisu ni kao metod ni kao teorija prevaziđeni; i u izmenjenim uslovima, i upravo u uslovima kad se iznova želi konstituisati građanska politička ekonomija, zaslužuju posebnu pažnju. To je potrebno i iz razloga što ekonomska teorija i ekonomska nauka u celini treba da učine viliki korak napred kako bi što pre mogle pomoći u kretanju ka progresu, ka potpunom oslobođenju čoveka i naroda, širom sveta.

Iz celine Marksovog rada na IV tomu »Kapitala«, na »Teorijama o višku vrednosti«, sem navedenih značajnih rezultata metodološkog karaktera koje smo upravo podvukli, proističe i neposredni odgovor zašto je on najpre radio na istoriji teorije, na teorijsko-kritičkoj analizi gledišta ranijih teoretičara, tj. zašto je išao upravo obrnutim redom u istraživanju. Iako ekonomska teorija ne odražava doslovno ekonomsku stvarnost, jer nije njena puka fotografija, ipak po Marksu istorija političke ekonomije odražava razvoj ekonomske stvarnosti, jer teorija političke ekonomije i kategorije koje sadrži nisu ništa drugo nego izraz društveno-ekonomskih odnosa datog perioda i izraz konkretne ekonomske stvarnosti i stupnja njenog razvoja. Marksu je bilo potrebno da upozna tu stvarnost, ali i njen nastanak, tj. njega je interesovala kapitalistička stvarnost i u njoj položaj radničke klase, kao i nastanak kapital-odnosa. Zbog toga

²⁶ Ove dileme i pseudodileme karakteristika su ili, bolje, jedno od obeležja savremene literature o Marksu i marksizmu koja svakodnevno niče, posebno u razvijenim zemljama kapitalističkog sveta i u redovima tzv. nove levice. O stavovima koji dominiraju na ovom planu opširnije smo pisali u našem radu „Samuelson o Marksu i marksizmu“ (Zbornik „Problemi i kretanja u savremenoj ek. teoriji“) izd. Ek. biro 1977, Beograd.

²⁷ Vidi „Kapital“ I tom, izd. „Kultura“, Beograd 1947. (Pogovor II izd.).

²⁸ Na Simpozijumu u Berlinu prilikom proslave 100-godišnjice „Kapitala“ ovim Marksovim idejama, kao polaznom osnovom analize, koristi se L. B. Aljter u prilogu: „K. Marks i savremena buržoaska politička ekonomija“ (u posthumnom izdanju „Izabrana dela“ — „Kritika savremene burž. p. ek.“ Moskva, 1972, izd. „Nauka“).

Marks pristupa najpre izučavanju teorija o višku vrednosti, do tada poznatih i kritički ih analizira. Njegovo delo narasta na 110 štamparskih tabaka i on pri tom konstituiše i svoj metod i svoj sistem učenja. Marks je dosledno stajao na ovim pozicijama kako u prvom, tako i u drugom periodu svoga stvaralaštva. U »Bedi filosofije« (146—47) on artikulirano govori o ekonomskim kategorijama, kao koncentrisanom izrazu društveno-ekonomskih odnosa, a već prvi počeci Marksovog bavljenja političkom ekonomijom iz 1844. god. svedoče da proces njegovog istraživanja počinje studijem istorije političke ekonomije. *Excerpti* iz tog perioda obiluju dokazima koji to potvrđuju. Na ovom mestu je danas moguće dodati jednu činjenicu koja ima značaja za našu temu. Naime, *pri pisanju IV toma »Kapitala«, Marks se vraća na svoje izvode iz delâ različitih autora koji se bave ekonomskom problematikom, a koje je pravio u toku 1843. ili 1844. godine*²⁹. Zapravo, Marks i pravi ove izvode da bi mu poslužili, u kasnijem periodu, kao materijal za obradu, i to kritičku obradu, ukupnog sistema političke ekonomije. Mnogi delovi veoma su opširno napisani, a mnogima je imanentno svojstvo Marksovo kritičko preispitivanje shvaćanja ranijih i tadašnjih ekonomista, koje nalazimo kasnije u sva četiri toma »Kapitala«. Mogućnost proučavanja ovih Marksovih izvoda i njihova relevantnost za kasnije nastale »Teorije o višku vrednosti«, kao i — makar i fragmentarna, ali potrebna — komparativna analiza sa ovim poslednjima, omogućena je tek nakon *mnogo vremena od njihovog nastanka*. Naime, dokumenti koji sadrže ove Marksove *excerpte* objavljeni su prvi put tek 1932. god., i to delimično u vidu izvoda, a delimično u vidu jednog rukopisa, pod naslovom »Politika i ekonomija«³⁰. Može se reći da je malo autora među onima koji se bave istraživanjem geneze marksizma i marksološkim studijama koji citiraju, ili na bilo koji drugi način imaju u vidu, ove Marksove rukopise. Novi pogled na IV tom »Kapitala« stoga nužno uključuje i uzimanje u obzir svega onoga što ima značaja za nastanak »Teorija o višku vrednosti«, kao i za njihovu strukturu³¹. Ovi inače manje poznati izvodi svakako su jedan značajan deo celine Marksovih rukopisa. I po sadržini, i po opširnosti i po tome što svedoče o nastanku Marksovog metoda, ekonomske analize ne daju se zaobići ni pri jednom pokušaju da se Marksovo delo i pravilno pojmi i adekvatno

²⁹ Obe godine se ovde pominju kao početak Marksovih studija ekonomskih problema, jer prvu pominje Engels u svome Predgovoru Drugom tomu „Kapitala“ 1885. god., dok pisani dokumenti govore da taj početak pada u prvu polovinu 1844. Izlaz iz ove dileme traži se u tome što se Engels seća da je Marks 1844. već bio podmakao u ekonomskim studijama, itd.

³⁰ Marx/Engels: Gesamtausgabe, Band 3, Erste Abteilung (MEGA) 1932.

³¹ Detaljnije o ovim rukopisima vidi *W. Tuchscheerer*: „Bover ‚das Kapital‘ entstand“, Berlin 1968.

iskoristi za rešavanje danas otvorenih problema teorije i metoda u ekonomskoj nauci³².

Analiza nastanka »Teorijâ o višku vrednosti« i njihovo posmatranje kao prvobitno nastalog rukopisa, koji je Marks u metodu izlaganja označio kao IV tom, pokazuje *istorijsku* podlogu i zasnovanost celine Marksovog opus magnum-a. Pokazuje i to da su ekonomske kategorije sublimirani izraz društveno-ekonomskih odnosa, kao što smo već naglasili, ali i to kako su ti društveno-ekonomski odnosi prikazani u delima građanske ekonomije, u delima klasične, vulgarne i apologetske ekonomske teorije. Pokazuje, pre svega i iznad svega, Marksov metod teorijsko-kritičkog vrednovanja obuhvaćene problematike.

Nisu to beznačajni rezultati koji se prikazuju kao na dlanu pred svakim ko studira IV tom Marksovog »Kapitala« i njegovu genezu. Nakon toga nameće se novo pitanje na koje je nužno ovom prilikom, makar i ukratko, odgovoriti: kako je moguće da takvo bogatstvo rezultata nije ranije moglo biti iskorišćeno, kako je moglo doći do kasnog objavljivanja Marksovog rada i kako su moguće bile tolike zablude i greške i vezi s njim? Kako je moguće da je tako malo svetlosti sve do skoro, do objavljivanja autentičnog rukopisa, uneto prilikom tumačenja i korišćenja ovog Marksovog rada?

2. ENGELSOV RAD OKO OBJAVLJIVANJA MARKSOVE ZAOSTAVŠTINE I OBJAVLJIVANJE „TEORIJA O VIŠKU VREDNOSTI“ — STANOVIŠTE K. KAUCKOG — DOPRINOS, ZABLUDE I GREŠKE — ZNAČAJ NOVOG POGLEDA NA IV TOM

Nema nikakve sumnje, a ovo je moguće zaključiti na osnovu pisama i izjava samog Engelsa, da je on »Teorije o višku vrednosti« smatrao IV-im tomom »Kapitala«. Ovo je vidljivo iz nekoliko značajnih Engelsovih pisama iz perioda kada se on u stvari, i upoznao sa ovim rukopisom (1883/84) koja je uputio Lauri Lafarg, K. Kauckom i E. Bernštajnu³³. Uz ova pisma treba dodati i ono koje je napisao 1885. N. Danijelsonu³⁴.

Svi ovi dokumenti, kao i Engelsov Predgovor Drugom tomu »Kapitala« iz 1885. god. svedoče da se Engels relativno kasno upoznao (detaljno) sa Marksovim rukopisima iz 1861—1863. Taj period je

³² U ovim Marksovim izvodima naročito impresionira npr. deo teorijsko-kritičke analize stavova Dž. Mila, potpunošću, preciznošću i bogatstvom tumačenja. Ovo je naročito zbog toga bitno što je reč o periodu kada Marks tek ulazi u problematiku, odnosno tek počinje svoje ekonomske studije. Temeljnost Marksovog izučavanja i ovde se potvrđuje.

³³ F. Engels, P. et L. Lafargue, Correspondence, T. I. Paris 1956, kao i pisma K. Kauckom od 16. II 1884, 24. III 1884. i E. Bernštajnu od avgusta 1884.

³⁴ Pismo je upućeno 23. IV 1885. god. (Svi podaci dati na osnovu dokumentacije iz Staatsbibliothek (Berlin) i upoređeni sa navodima u Sabranim delima.

istovremeno i period Engelsovog rada na izdanju II i III toma »Kapitala«. Engels je pisao *Kauckom* i *Bernštajnu* da se prihvate posla oko izdavanja IV toma »Kapitala«, naglašavajući posebno Kauckom da je potrebno pre toga da ga uputi u razumevanje Marksovog rukopisa i snalaženje u njemu. Pre toga je imao nameru da mu oni rukopis prepisu, kako bi bio dostupan i pregledan. Nakon toga je Engels mislio da iz rukopisa treba da izostane ono što je već našlo mesta, na bilo koji način, u drugim Marksovim radovima. Kao što je poznato, nakon toga prolazi opet jedan period, Engels ne stiže da na tome radi, i prepiska govori o tome da veoma žali što Kaucki ne izvršava povereni zadatak. On čak moli da mu se rukopis vrati³⁵. K. Kaucki, međutim, nikako ne stiže da obavi posao, zauzet je radom na istraživanju i formulisanju složenog agrarnog pitanja. Kaucki nije ni slutio da u rukopisu koji je Marks ostavio ima toliko *značajnih delova o teoriji rente*, o društveno-ekonomskim odnosima u domenu agrara, o *metodu pristupa* tim problemima, nije ni slutio da ostavljajući Marksov IV tom »Kapitala« za kasnije lišava i sopstvena istraživanja i istraživački rad svih ostalih koji se za ove probleme interesuju, čitavog jednog adekvatnog metodološkog pristupa — pristupa *marksističke dijalektike*. Ovo Kaucki doživotno nije spoznao u celini, u suštini i u čitavom bogatstvu.

Kaucki stiže da radi na Marksovom rukopisu tek posle Engelsove smrti, i »Teorije o višku vrednosti« izlaze u periodu od 1905—1910, kao deo Marksovog rukopisa »Prilog kritici političke ekonomije«, a ne, kao što se logično očekivalo, kao IV tom »Kapitala«. Ovo izdanje je, poznato je, bilo veoma rasprostranjeno u svim zemljama. Prevedeno je, već smo istakli, i u našoj zemlji. Kaucki je u poznatom predgovoru tom izdanju naglasio da se ne radi o IV tomu »Kapitala«, i da je iz rukopisa udaljio mnogo toga, da ne zna kako je to Engels mislio da izostavi neke delove (koji su već u bilo kom vidu bili objavljeni), zatim da nije bilo moguće to uvek činiti, s obzirom na neraskidivu povezanost itd.

Ne insistirajući ovdje (više no što je to celine radi potrebno) na poznatim činjenicama o publikovanju rukopisa u redakciji Kauckog, ukazujemo na suštinu novog pogleda na IV tom Marksovog »Kapitala«, prikazujući ujedno i *proces prevazilaženja* gledišta Kauckog. Pri tom imamo u vidu ona koja je izričito istakao govoreći sam o načinu, obliku i suštini Marksovog rukopisa, kao i ona koja proizlaze iz struktuiranja rukopisa, iz zabluda i grešaka koje je pri tome napravio.

Stojimo na gledištu da pre neposrednije analize zabluda i grešaka K. Kauckog u vezi sa ovim poslom, a ova mora biti sastavni deo svakog ozbiljnijeg razmatranja i korišćenja Marksovog rukopisa, postoji potreba da se kaže i o *doprinosu* koji je K. Kaucki učinio. Inače, mogle bi ostati upečatljive samo njegove greške i zablude.

³⁵ Ovo je Engels pisao 12. IV 1890, strahujući da može umreti pre nego što bi mogao pomoći u razumevanju rukopisa.

Prvo, u vreme rada na ovom Marksovom rukopisu K. Kaucki još nije identifikovan kao revizionista, kao renegat itd. Ne treba zaboraviti da Engels njemu poverava, u nedostatku vremena, taj odgovorni i složeni zadatak. U to vreme je on i sam vodio borbu sa revizionistima, stojeći na marksističkim pozicijama. Smatra se, međutim, da je on *upravo u toku rada* na rukopisu, prelazio sa tih pozicija na revizionističke, odnosno da su se one u to vreme u njemu rađale.

Bitno je imati u vidu da se zasluga i doprinos K. Kauckog u vezi sa »Teorijama o višku vrednosti« sastoje u tome što je taj rukopis pripremio za štampu ili, drugim rečima, i kraće, što je došlo uopšte do objavljivanja toga rukopisa. U nastavku ove misli treba reći da u redakciji Kauckog nije bilo sve pogrešno: upravo oni tačni i adekvatni delovi Marksovog rukopisa, u redakciji Kauckog postali su nam dostupni zahvaljujući njegovom trudu. Novi pogled na IV tom »Kapitala« iziskuje korekciju u predstavi o ovoj Marksovoj studiji kod svih onih koji su poznavali varijantu redakcije Kauckog. Komparativna analiza, koju su izvršili izdavači autentičnog Marksovog rukopisa, sa izdanjem Kauckog početna je nit u tome poslu — kako prilikom istraživanja, tako i prilikom izučavanja i tumačenja ovog dela Marksovog opusa. Osim toga, III tom redakcije Kauckog i III tom autentičnog rukopisa uglavnom se poklapaju po rasporedu građe³⁶.

Ako bismo danas sumirali šta je do sada suština zamerki upućenih Kauckom u vezi sa rezultatima i izdavanjem Marksovog rukopisa, onda bismo u najsažetijem vidu mogli reći da su to:

1) Zamerke koje pružaju dokaze o tome da K. Kaucki nije shvatio suštinu i duh Marksovog metoda analize, nije shvatio da je Marksova analiza teorijsko-kritička analiza građanske ekonomije. K. Kaucki u svojoj poznatoj konstataciji o tome da građanska ekonomija »duguje zahvalnost« Marksu, jer njegove »Teorije o višku vrednosti« nužno oživljavaju interes za okretanje pogleda ka građanskoj ekonomiji, nepotpuna je, a samim tim i netačna. Izostalo je podvlačenje kritičkog preispitivanja građanske ekonomije. Po tome je Kaucki svrstan među one koji revidiraju Marksovo učenje. Posledice i postupka Kauckog i reakcija na te postupke bile su ogromne, i na njih se nužno još vratiti³⁷.

2) Zamerka koja sledi nakon konstatacije prve a, zapravo, iz nje i proističe, jeste odsustvo klasnog pristupa, odsustvo revolucionarnog pristupa u interpretaciji ovog Marksovog dela na stranicama komentara Kauckog, ali i (još teža zamerka) prigušivanje klasno-revolucionarnog pristupa pogrešnim struktuiranjem Marksovog rukopisa i proizvoljnim pristupom.

³⁶ Detaljnije vidi o pogledima Kauckog: P. Vranicki: „Historija marksizma“, tom I i II, izd. „Naprijed“, Zgb. 1946—1971.

³⁷ Tim pre što do sada u literaturi nije bilo posebnih studija.

Uporedo sa detaljnijim upoznavanjem autentičnog Marksovog rukopisa i upoznavanjem sa autentičnim Marksovim metodom, narastaje i značaj tog Marksovog rada za savremenost. Zablude i greške Kauckog ostaće u perspektivi relevantne za istoriju ekonomske misli, za genezu marksizma i izučavaće se uporedo sa posledicama, sa štetnim posledicama koje su imale u tokovima ekonomske nauke. No, prethodno ih je nužno upoznati kao greške, kako se ne bi dalje ponavljale i ometale konstituisanje metoda analize u ekonomskoj nauci.

Treba li išta više reći no to da verzija i tumačenje ovog Marksovog rada od strane Kauckog gube suštinski iz vida Marksovu osnovnu metodološku napomenu koja je i u ono vreme, kasnije, pa i danas, delila Marksovu i marksističku ekonomsku teoriju od građanske time, kako kaže Marks, što »*svi polit-ekonomisti greše u tome što ne razmatraju višak vrednosti u čistom vidu, ne kao takav, nego u posebnim oblicima profita i rente*«. Marks dalje naglašava da će u trećoj glavi rada raspraviti kakve teorijske zablude niču iz takvog metodološkog postupka³⁸.

Upoređujući sadržaj i redosled-raspored i tok Marksovog izlaganja u verziji Kauckog i autentičnom rukopisu, vidimo da se ne može stati samo na konstataciju da je Kaucki mehanički i eklektički menjao, nizao i raspoređivao građu rukopisa³⁹. Ovim mislimo reći da greške i zablude nisu slučajne, sporadične ili nehoteične. Gotovo bi se moglo govoriti o zakonomernosti tih grešaka, koje u svojoj povezanosti odista znače menjanje Marksovih shvatanja. Marks počinje, npr., rukopis Dž. Stjuartom, a Kaucki fiziokratima i nekima od njihovih prethodnika (Peti, d'Avenan Nort, Lok itd.). Kaucki ubacuje odlomke i kao rezultat toga javlja se činjenica da u »mozaiku« koji pominje nigde nema viška vrednosti u prvom planu.

Ništa manju grešku, koja naročito otežava poimanje jednog od najznačajnijih delova Marksovog ekonomskog sistema (koji je usvojila, i svakodnevno sve više usvaja od Marksa građanska ekonomska teorija, odnosno najvitalniji deo njenih struja) ne predstavlja struktuiranje gledišta iz domena *teorije društvene reprodukcije*, u redakciji Kauckog. Izmene su dovele do toga da Keneova gledišta dolaze posle Smitovih. Dovoljno je podsetiti da su Smitova gledišta na ove probleme (Smitova dogma itd.) značajan korak nazad od Kenejevih. Devetnaesta glava II toma Marksovog »Kapitala«, uza sve ranije i kasnije napisano o problemima koji ulaze u okvire društvene reprodukcije (a poteklo je iz Marksovog, Engelsovog, Lenjinovog pera i sa-

³⁸ U prvom izdanju autentičnog Marksovog rukopisa, kao i u ponovljenom, nalazi se ova metodološka primedba na početku rukopisa (Vidi str. 6, oznaka VI-220).

³⁹ Poređenje ovih rukopisa u vidu sažete tabele koja prikazuje razliku prema Sadržaju dao je V. S. Vigodski u svojoj pomenutoj studiji na str. 37. Nužno je, međutim, izvršiti poređenje i prema stranicama, radi detaljnije analize, kao i poimanja strukture Marksovog rada, koja nije nastala slučajno u Marksovom delu.

držano u radovima kako savremenih marksista i marksologa, tako i u studijama najistaknutijih predstavnika savremene građanske ekonomije) predstavlja ogromno bogatstvo obrazloženih dokaza koji p o s r e d n o svedoče o zabludama Kauckog⁴⁰. One su postale vidljive po njegovom površnom prilazu struktuiranja Marksovog rukopisa. Značaj novog pogleda na IV tom »Kapitala« vidi se i na ovom koraku komparativne analize oba rukopisa. Marksova teorija društvene reprodukcije bila je i ostala osnova svih kasnijih interpretacija teorije društvene reprodukcije. Taj deo Marksove teorije i metoda bio je prvi deo koji je građanska teorija, i to u jeku borbe protiv Marksove teorije vrednosti i viška vrednosti, počela priznavati kao teoriju koja je ugrađena u temelje *savremene teorije razvoja*.

Među problemima od prevashodnog značaja za savremeni razvoj, za konstituisanje savremene ekonomske teorije i metoda istraživanja, sigurno je i kompleksna *analiza robne proizvodnje, njenih specifičnosti, njenog nastanka, dijalektičkog razvoja i uslova njenog nastanka*. Marksova shvatanja i njegova analiza robne proizvodnje u kapitalizmu predmet su velikog interesovanja svih istraživača već više od jednog veka, i to kako teorijsko-metodološka, tako i istorijsko-kritička. Dovoljno je setiti se heterogenih gledišta na ove probleme i diskusija koje ne jenjavaju ni poslednjih decenija ovog veka, npr. u mnogim socijalističkim zemljama. Čini nam se da, stoga, posebnu težinu ima postupak Kauckog kad je u odeljku »Teorijâ o višku vrednosti« koji se odnosi na kritičko razmatranje Rodbertusove teorije (osma glava), *izostavio* neke značajne delove (deo II). Svi kasniji sporovi i nerazumevanja nastajali su često zbog tumačenja pojedinih Marksovih reči ili stavljanja posebnog akcenta na neke od njih, a u rukopisu koji čini IV tom »Kapitala« izostaju delovi koji se odnose na Marksovu analizu odnosa i veza između grana proizvodnje, na njegovu analizu faza proizvodnje, na važne pojmove *f o r m a l n i h*

⁴⁰ O fiziokratima videti: dr B. Šoškić: „Razvoj ekonomske misli“, izd. Inst. za ek. istr., Beograd 1968, str. 62—71.

Što se tiče radova koje su Marks i Engels pre „Kapitala“ napisali, a odnose se na ovaj domen, nužno je videti u njihovom opusu do 1848. godine. Ovo znači da je reč o Marksovom rukopisu iz 1844. i dalje, odnosno o Engelsovim „Skicama za kritiku političke ekonomije“ iz 1843—1844. i njihovim kasnijim ekonomskim radovima posebno. O ovome detaljnije u knjizi dra Vere Pilić: „Savremeni problemi političke ekonomije“, Bgd. 1973, gl. II, str. 30—47. Naravno, nakon Marksovih i Engelsovih radova relevantna je Lenjinova razrada teorije društvene reprodukcije (Dela, 4-o izd. Moskva 1956). Kao podsetnik za „Istorijski prikaz problema“ vidi istoimeni odeljak u studiji R. Luksemburg „Akumulacija kapitala“, Beograd 1955. Relevantni su i svi Grosmanovi radovi. U savremenosti npr. studija P. Svizija: „Teorija kapitalističkog razvitka“ i dodatak Sh. Tsuru: „O reprodukcijom šemama“, izd. — Naprijed, Zgb. 1959. Drugi je aspekt povezan sa temom razrada ove problematike u radovima Oskara Langea i V. Leontijeva. Od građanskih ekonomista danas Marksovu teoriju društvene reprodukcije u svojim poslednjim radovima interpretiraju P. Samjuelson i japanski ekonomista M. Morišima. Vidi našu napomenu ovoga rada pod br. 15 i 25.

i stvarnih odnosa u robnoj proizvodnji⁴¹. Taj deo analize ima značaja i za teorijsko-kritičku analizu teorije rente Rodbertusa, odnosno za teoriju rente u celini. Ovo poslednje, međutim, nije privuklo pažnju pisca »Agrarnog pitanja« — K. Kauckog koji je kao što smo već naglasili, odložio izdavanje Marksovog rukopisa, zbog izučavanja društveno-ekonomskih odnosa u poljoprivredi.

Sigurno, u okvirima ovog rada nema prostora da se uđe u sve zablude i greške K. Kauckog i u sve štete nastale iz takvog pristupa po dalje tokove ekonomske misli. Ovo pogotovo nije moguće ako želimo zadovoljiti postavljeni princip: sagledavanje značaja svih ovih problema u savremenosti.

Međutim, uprkos nužnoj sažetosti u ovom izlaganju, nemoguće je prenebregnuti sve ono neadekvatno, pogrešno i izopačeno što je Kaucki učinio pripremajući Marksov rukopis za izdavanje i sve ono što je definitivno učinio izdajući II tom »Teorijâ o višku vrednosti«. Rasparčavanje Marksovog rukopisa pod vidom očuvanja njegovog jedinstva i dovođenja u sistem, kao i pod vidom očuvanja Marksovog duha i metoda, jasno su vidljivi poređenjem verzije Kauckog sa autentičnim Marksovim rukopisom. U Predgovoru II tomu »Teorija o višku vrednosti« Kaucki sam kaže da je ovde napušten način koji je bio zastupljen pri izdavanju I toma. On koncentriše sadržinu saglasno problemu o kome je reč i deli II tom da dva dela. Smatra da na način kojim obuhvata izloženu problematiku ostaje veran sistemu III toma Marksovog »Kapitala«, osećajući i sam da u tome u celini ne može da uspe. Nakon toga odustaje od toga. Ovo je jasno, jer III tom »Kapitala« nije istorija teorije, nego Marksova teorija u čijoj osnovi se nalazi teorijsko-kritička analiza. U prvi deo II toma Kaucki uključuje sve što se odnosi na stopu profita i cenu proizvodnje, a u drugi deo sve što se odnosi na zemljišnu rentu. Zbrka postaje gotovo totalna. Time Kaucki narušava Marksovu strukturu i njegov metod. Ne ostaje ni kamen na kamenu od jedinstva Marksovog metoda istraživanja i metoda izlaganja. Kritika teorije rente Rodbertusa i Rikarda menjaju mesta u verziji Kauckog u odnosu na Marksov rukopis. Osim toga, celina Rikardovih pogleda o zemljišnoj renti rasparčana je i, npr., dva dela te celine razdvojena su opširnim izlaganjem koje se ne odnosi na ovo tumačenje. Na taj način upravo veoma značajna Marksova gledišta i metodološki pristup u analizi zemljišne rente kod Rikarda bivaju potisnuti, i nesumnjivo su teže shvatljivi. Od kolikog je to značaja, jasno je ako se ima u vidu Marksovo gledište da su *Rikardove greške u teoriji*

⁴¹ Dovoljno je podsetiti na sve stare i nove diskusije o ovim pitanjima. One su u vezi i sa shvatanjem o tome dokle će postojati robna proizvodnja, odnosno u vezi su sa pitanjem smene društveno-ekonomskih formacija, pa i sa gledištima o tome dokle će postojati politička ekonomija kao nauka. Od *dvadesetih godina* ovog veka, pa sve do danas, u različitim varijantama ne smanjuje se frekvencija rasprava na ovu temu. Detaljnije vidi gl. IV naše citirane studije „Savremeni problemi polit. ekonomije“.

*zemljišne rente bile presudne za Rikardovu teoriju profita, odnosno celinu njegovog učenja*⁴².

Kako svi dosadašnji stupnjevi i faze našeg razmatranja u toku komparativne analize oba rukopisa, tako i ovaj poslednji zaključak predstavlja, u stvari, niz pojedinačnih i posebnih tema. Zapravo razmatranje otvara pred nama nove vidike i iziskuje dopunska istraživanja, u vidu posebnih, specijalizovanih studija. U ovom slučaju, npr., reč je o svim posledicama najpre na planu na kome se sagledava uticaj koji je pogrešno Rikardovo shvatanje profita i rente izazvalo, a zatim na planu na kome su nicale studije koje su nastojale da se nadovezuju na Marksa, a ne na Rikarda, no u tome nisu otišle daleko napred. Izvesno je da bi, da je ranije bio raspoloživ Marksov autentični tekst i da nije bilo proizvoljne verzije Kauckog, naročito u ovom delu, odavno ekonomska teorija bila bogatija za značajna saznanja. Kad se uzme da su društveno-ekonomski odnosi u domenu poljoprivrede izvanredno složeni, a putevi razvoja ove oblasti u domenu ekonomije urgentni i ako tome dodamo još problematiku agrara u zemljama u razvoju, kao i pitanje subjekta socijalne revolucije, koje se u heterogenim shvatanjima danas različito interpretira, onda je značaj »Teorija o višku vrednosti«, posmatranih kao IV tom »Kapitala«, svakome više nego jasan.

Uza sve rečeno, treba dodati i to da je Kaucki u svojoj verziji rukopisa doveo do zabune i time što je niz reči i izraza ili izostavio ili drugačije pročitao, pa tako izmenio smisao, i to često na mestima presudnim za smisao Marksovih shvatanja⁴³.

Novi pogled na IV tom Marksovog »Kapitala« omogućava ne samo adekvatnije i potpunije poimanje svih onih problema i oblasti kojima se Marks bavio u toku svog života nego, pre svega, ispravlja i briše dosadašnje zablude, neadekvatne i nepotpune interpretacije u ekonomskoj teoriji u celini. Iznad svega, pomaže konstituisanju savremene ekonomske teorije i njenog metoda istraživanja i izlaganja. Sve nabrajano vredno je pažnje i truda danas i u perspektivi. Upravo stoga odlučili smo da damo ovaj prilog, a svesni da time tek počinjemo rad na ovom planu.

⁴² O ekonomskoj analizi D. Rikarda detaljnije vidi studiju dra Brani-slava Šoškića: „Teorija vrednosti-klasična ekonomska analiza“, izd. Inst. za ekonomska istraživanja, Beograd 1971.

⁴³ U opširnijem radu, koji je u pripremi za štampu, pisac ovog priloga upoređuje i analizira i sve ove greške Kauckog, upoređujući ih sa tekstem Marksovog originala.

Prof. Dr. VERA PILIĆ, Faculty of Economics, Belgrade

A NEW VIEW OF VOLUME FOUR OF MARX'S „CAPITAL“

Summary

The paper presents a new view of Volume Four of Marx's „Capital“, which was known for a long time only under the title „Theories of the Surplus Value“. Namely, it is under this title that the work was published for the first time by Karl Kautsky over the period 1905—1910. However, Marx's authentic manuscript became accessible no sooner than from 1954 until 1961 (the Moscow edition) or during the period 1956—1962 (the Berlin edition), but in a partly wrong form and in a wrong interpretation. The author of this paper presents arguments not only against the wrong and very widespread edition by Kautsky, but also against other wrong interpretations of Marx's work and the corresponding consequences (A. Leontjev 1941. and 1948). The author explains the genesis of Marx's teaching, which helps us not only to understand Marx's method of presentation but also his method of research. All this is important for the origin of the „Capital“, the history of political economy and the system of economic categories. The paper deals with everything which has to do with the origin and the structure of Marx's authentic work (Excerpts from 1843—1844) and his work „Politics and Economics“ (manuscript). The author is concerned also with Engels' work on the publication of Marx's inheritance, but the focus is on the contribution and the errors made by Karl Kautsky. His contribution lies in his efforts to publish the manuscript and in the proper presentation of Volume III of the authentic manuscript of the „Theories of the Surplus Value“, particularly as regards the arrangement of material. What Kautsky can be blamed for is that he did not emphasize Marx's *critical* reexamination of the bourgeois economy and that the structure of his work is wrong. In addition, Marx's basic methodological postulates are lost in Kautsky's version and in his interpretation of Marx's work. The author also highlights the importance of the authentic manuscript for the constitution of the contemporary economic theory and method of research.

Проф. Д-р ВЕРА ПИЛИЧ, Экономический факультет, Белград

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ЧЕТВЕРТЫЙ ТОМ „КАПИТАЛА“ К. МАРКСА

Резюме

Настоящий труд дает новое толкование, т. е. новую точку зрения на четвертой том „Капитала“ К. Маркса, который в течение долгого времени был известен под названием „Теория о прибавочной стоимости“, т. е. под названием, под которым оно впервые вышло в издании Карла Каутского в период с 1905 по 1910 год. Однако подлинная рукопись Маркса становится известной, вернее доступной рассмотрению лишь 1954—1961. гг.

— издание в Москве, и в период 1956—1962 гг. — издание в Берлине и то неполностью, частично в неправильном в ошибочном толковании. Настоящий труд дает аргументы не только против такого толкования в весьма распространенном издании Каутского, но также и против других неправильных толкований этого тома, а также и ошибочных последствий. (А. Леонтьев 1941—1948). Новая точка зрения на этот труд Маркса объясняет генезис учения Маркса, а это, в свою очередь, имеет значение не только для понимания метода объяснения, Маркса, но также и метода исследования. Все это имеет большое значение для истории написания „Капитала“, истории политической экономии и систем экономических категорий. Упомянутый труд включает в рассмотрение все то, что имеет значение для объяснения написания и структуры подлинного труда Маркса (Excerpte 1843—1844) и труда „Политика и экономия“ (рукопись). Автор так рассматривает и труд Энгельса в связи с печатаньем наследия Маркса, но главное ударение ставит на объяснении вклада и заблуждения а также и ошибок Карла Каутского. Вклад сделанный Каутским заключается в том, что он издал рукопись, а также и в адекватном толковании III тома подлинной рукописи „Теории о прибавочной стоимости, в частности с аспекта распределения материала. Замечания и ошибки, в первую очередь заключаются в том, что недостает ударение на *критическом*, как это делал Маркс, пересматривании буржуазной экономии и в ошибочном структурировании. Кроме того версия Каутского и его толкование труда Маркса не учитывают основные методологические предпосылки Маркса. Работа автора также освещает и значение подлинной рукописи для конституирования современной экономической теории и методов исследования.

